

X JORNADES
D'ARQUEOLOGIA
INDUSTRIAL
DE CATALUNYA

VIC
1-3.12.2016

Associació
del Museu de la Ciència i de la Tècnica
i d'Arqueologia Industrial
de Catalunya

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Enginyers
Industrials de Catalunya
Col·legi Oficial d'Enginyers Industrials de Catalunya

VICCC
Centre de Recerca i Innovació
Catalana

**UNA NISSAGA DEL RAM DE L'AIGUA:
ELS FÀBREGAS DASCA DE VALLS**

**PERE-A. FÀBREGAS
ESADE, URL**

**X JORNADES D'ARQUEOLOGIA INDUSTRIAL DE CATALUNYA
Vic, 1/3.12.2016**

**ASSOCIACIÓ DEL MUSEU DE LA CIÈNCIA I DE LA TÈCNICA I D'ARQUEOLOGIA
INDUSTRIAL DE CATALUNYA (AMCTAIC)
MUSEU DE LA CIÈNCIA I DE LA TÈCNICA DE CATALUNYA (MNACTEC)**

Resum

El desenvolupament industrial de Catalunya en el segle XIX va estar molt centrat en la indústria tèxtil, havent estat estudiats amb profunditat els sectors de filats i teixits, així com també el de les colònies industrials. El ram dels acabats tèxtils, principalment l'activitat dels tintorers, però també el merceritzat, el blanqueig i l'aprest, no han estat treballats amb el mateix interès. Malgrat tot el conegut com a «ram de l'aigua», per la important quantitat d'aigua que utilitzaven en els seus processos, va ser important, doncs sense la seva aportació, la part de la indústria tèxtil més coneguda, no hauria pogut funcionar, ni fer productes adequats, per servir els mercats.

La ponència presentarà l'activitat d'una d'aquestes indústries, la societat Josep Fàbregas y C^a, constituïda l'any 1854 al carrer Estruch de Barcelona, per Josep Fàbregas Dasca i Jaume Colominas, el primer de Valls i el segon de Manresa. La finalitat de la nova societat era la tintoreria i els acabats tèxtils aplicats a les troques de cotó.

La fàbrica va tenir diferents ubicacions a la Barcelona antiga i a Gràcia, fins assentar-se definitivament, el 1875, a l'Eixample de Barcelona prop de la Ciutadella. Un altre element d'interès es la incorporació a la societat de les següents generacions, i també la sortida i allunyament d'alguns membres de la família.

S'explicarà l'època de la sobredemanda de la Primera Guerra Mundial i la crisi posterior, i tanmateix, la important conflictivitat dels sindicats obrers en el sector, veient el període de la Guerra Civil, la col·lectivització de la societat realitzada en aquell temps, i els problemes de la postguerra.

Finalment amb la crisi de la indústria tèxtil, el ram de l'aigua va anar sent absorbit per les gran fàbriques de capçalera, que finalment també van entrar en crisi. La societat, després d'un període d'acostament entre empreses similars, va acordar la seva dissolució i liquidació l'any 1966, quan ja portava 112 anys d'activitat i servei.

Autor

Pere-A. Fàbregas es Llicenciat en Ciències Empresarials per ESADE i PDG por IESE. Historiador i iniciador el 1980 dels estudis a Espanya sobre la història de la indústria del gas. Actualment president de la Coordinadora Catalana de Fundacions i membre de la Junta de l'AMCTAIC.

Ha publicat sis llibres sobre història d'empreses, empresaris i institucions. Amb pròlegs, capítols i col·laboracions a més de 70 obres publicades a Espanya, Itàlia, Argentina i Mèxic, també en diferents revistes, havent presentat més de 100 ponències a congressos i conferències.

Guanyador del Premi d'Història de l'Ateneu de Sevilla (2001). Ha estat el creador del Arxiu Històric de Catalana de Gas (1987) i del Museu del Gas (2012).

Índex

INTRODUCCIÓ.....	5
LES ARRELS (1820-1853).....	5
L'OFICI DE TINTORER.....	6
ELS PRIMERS ANYS (1854-1867).....	7
L'ESTADA AL CARRER D'EN CORTINES (1868-1875).....	8
EL TINT DEFINITIU AL CARRER SICÍLIA (1875).....	9
LA QÜESTIÓ SOCIAL (1881-1894).....	11
HIJOS DE JOSÉ FÁBREGAS (1895-1921).....	12
ELS ENSENYAMENTS TÈCNICS: L'ESCOLA INDUSTRIAL (1922-1926).....	14
CAP A LA SOCIETAT ANÒNIMA I LA GUERRA CIVIL (1935-1939).....	15
LA POSTGUERRA (1939-1955).....	17
ELS ÚLTIMS ANYS (1956-1966).....	19
EPÍLEG.....	21
BIBLIOGRAFIA.....	22

Introducció

El desenvolupament industrial de Catalunya en el segle XIX va estar molt centrat en la indústria tèxtil, havent-se estudiat amb profunditat els sectors de filats i teixits, i també el de les colònies industrials. El ram dels acabats tèxtils, principalment l'activitat dels tintorers, però també el merceritzat, el blanqueig i l'aprest, no han estat treballats amb el mateix interès. Malgrat tot el conegut com a *ram de l'aigua*, per la gran quantitat d'aigua que utilitzaven en els seus processos, va ser important, doncs sense la seva aportació, la part de la indústria tèxtil més coneguda, no hauria pogut funcionar, ni fer els productes adequats, per servir els mercats. Modernament s'ha designat aquesta fase de la activitat tèxtil com la d'*ennobliment* dels productes.¹

La ponència presenta la activitat de una d'aquestes indústries, endegada per Josep Fàbregas Dasca el 1854 a Barcelona i que va desenvolupar la seva activitat fins l'any 1966. Un exemple més de com es va passar del camp a la fàbrica, creant indústria amb una embranzida que va durar més de cent anys.²

Les arrels (1820-1853)

Josep Fàbregas Dasca,³ nascut l'any 1820, era el quart fill, després d'un noi i dues noies d'una família de pagesos que portava generacions residint a Valls. Com a fadristern, quan va tenir edat va marxar cap a ciutat, deixant els pares i la casa destinada a l'hereu, i anant cap a Barcelona, com tants altres cabalers en el país a fer fortuna, o com a mínim sobreviure. Diu la tradició familiar que va anar cap a Barcelona a peu i descalç, portant les úniques espardenyes que posseïa penjades al coll perquè no es fessin malbé.

Quan tenia 23 anys estava a Sant Cugat del Vallès a on, el 18 de desembre de 1843, es va casar amb Francesca Colominas Perramon, filla de Maurici Colomines i Francesca Perramon, tots ells de Manresa. Els nuvis en aquells moments eren veïns de Sant Cugat. És possible que en Josep treballés per en Maurici i aprengué amb ell l'ofici, casant-se finalment amb la filla, però no hi ha evidències concloents.

Als anys següents, com a mínim de 1845 a 1849 en Josep i la Francesca van viure a Barcelona, al carrer de Sant Pere Mitjà, 21, al barri de Sant Pere, en ple barri tèxtil de la ciutat. I tingueren set fills: Francesc (1845), Joan, Pere (1847) que morí jove, Maria (1849), Miquela, Carme i Francesca. En Josep Fàbregas Dasca en aquests anys devia seguir la seva formació en l'ofici de tintorer de cotó en troça al que es dedicaria tota la vida, pensant, sens dubte, en poder-se arribar a establir algun dia.

¹ El meu agraïment a Conxa Bayó per les seves reflexions sobre el *ram de l'aigua*.

² Per la meua pertinença a aquesta família, en el meu arxiu figuren els documents originals d'aquests anys del tint de la família Fàbregas, que seran citats com Arxiu Històric Pere Fàbregas (AHPF), la data si es coneix, i el títol del document corresponent.

³ Existeix una petita biografia del personatge al *Diccionario Biográfico Español* de la Real Academia de la Historia (Fàbregas: 2009, 264), i una altra al llibre *Personalidades eminentes de la industria textil española* (Monge, 1952, 695)

L'ofici de tintorer

L'ofici de tintorer ve de molt lluny, al món antic els colors de les robes distingien el nivell social, i d'aquí la importància dels que aconseguien donar-los aquella aparença fent l'oportuna barreja de productes. L'art del tintorer va ser mantinguda en secret fins al segle XVI (Ventosa, 1983: 40-45), potser perquè era una activitat no gaire llunyana de l'alquímia. A Barcelona, ja en el 1.225 hi havia regulacions sobre els tintorers. A la segona part del segle XIX, l'ofici de tintorer tractava sobre tenyir, merceritzar, blanquejar i aprestar.

L'operació de tenyir cotó en troca es feia preparant en una barca de fusta que s'omplia d'aigua, una dissolució del colorant adequat, barreja que s'escalfava per sota de la barca inicialment, o posteriorment amb vapor. Posteriorment s'hi introduïen les troques sustentades en uns bastons, que s'anaven movent permanentment perquè tota la matèria s'amares de la tintura. Posteriorment les troques ja tenyides s'havien d'assecar convenientment. Tot això era un procés manual molt dur, doncs s'havien de moure els materials de forma continuada, i estar en un ambient d'escalfor, aigua, vapor i productes químics. Al terra d'aquestes instal·lacions normalment sempre hi havia aigua, perquè s'havien de buidar i tornar a omplir les barques, i era normal que els operaris anessin amb esclops.

Els colorants que s'utilitzaven a mitjans del segle XIX eren naturals, ja fossin els clàssics europeus, o portats de l'Orient o d'Amèrica, tals com: rèvola, indi, gualda, roja, glast, cotxinilla, porpra, Campeche,⁴ etc. Els colorants sintètics van començar amb el descobriment el 1856 per William H. Perkin, per serendipitat de la mauveïna, encara que després el líder d'aquests productes seria la indústria química alemanya.

Hi ha colorants que es poden aplicar directament, i n'hi ha que per fer més forts els enllaços químics entre el cotó i tint s'ha d'utilitzar un mordent, que és una substància que fixada a la troca facilitar la fixació del colorant que s'hi aplica.

Una altra operació era merceritzar el producte, una operació que servia per aconseguir un fil de cotó amb una brillantor semblant a la seda, escorçant la longitud de la fibra i augmentant el diàmetre, el que produïa que després els teixits no s'encongessin i que el fil tingues més resistència. El procés consistia en l'immersió del material en un bany de sosa càustica en fred.

El blanqueig, permetia igualar el color de la fibra i eliminar-li les possibles impureses per aconseguir un material d'una qualitat estable que permetés optimitzar els altres processos. S'aconseguia amb banys de clorur de calç i àcid sulfúric.

L'aprest, en general, era conferir alguna qualitat al fil que fos necessària per a la seva utilització posterior, com per exemple, donar-li més rigidesa al teixit, o donar-li un tacte més agradable, per això s'utilitzaven normalment midons i altres productes.

⁴ Una fórmula utilitzant el Campeche és el que explica el document AHPF: "Preparación para obtener un buen negro barato y permanente"

Els primers anys (1854-1867)

L'oportunitat per en Josep Fàbregas Dasca va arribar el 19 de març de 1854, quan amb el seu cunyat Jaume Colominas Perramon van signar un contracte de societat per quatre anys amb l'objecte de crear un tint al carrer Estruc, 32 de Barcelona, a la casa d'en Josep Valls.⁵

Per la finalitat esmentada, en Josep i va aportar 64 duros i en Jaume 100. Van establir que en Josep «tindrà l'obligació de cuidar-se del Tint», pel que se li fixava un setmanal de 80 rals, i 8 a la seva dona. La societat va començar a girar com a Josep Fàbregas i Cia. El capital no era gaire important però servia per començar, era palès que el soci industrial i que realment portaria l'activitat era en Josep Fàbregas, fent en Colominas mes el paper d'inversor.

Els començaments van ser força bons, doncs al cap de poc més d'un any, la societat ja es valorava en 800 duros,⁶ la meitat de cada soci. L'1 de juliol de 1855 es va ampliar el capital de la societat,⁷ acceptant com a nou soci en Manuel Torner que hi va aportar 400 duros per 5 anys.⁸ El nou soci era el propietari d'una casa al carrer Condal, núm. 19, a on es va traslladar el tint pagant un lloguer de 19 duros al mes.

El contracte de la nova societat estipulava que només es repartirien la meitat dels beneficis com a dividends, mentre que «la altre meitat se anirà quedant en el fondo per lo major treball y feina que se podrà fer». El contracte deia que en Josep Fàbregas era «el que porta o dirigeix lo establiment en totes ses parts per qual treball se cobrarà quatre y mig duros cada setmana». Si hi apareguessin pèrdues es preveia la llibertat de separació dels socis.

El nou local era més gran que el que tenien i estava compost per: «Una quadra de la esquerra en los baixos, una altre quadra o magatzem unit a la mateixa quadra y un quarto amb lo dipòsit del aigua. Un pis per habitació del dit Josep Fábregas, que es el de dalt de tot, o sia el quart, un terrat també de la esquerra, una porxada contigua al mateix terrat y la teulada de sobre la dita porxada y un tros de pati que compren des de el porxo fins a la primera finestra».

Com a fet curiós, des de l'inici figurava en el balanç de la societat un cavall, valorat en 50 duros, que devia servir per aportar la força necessària a les primitives instal·lacions. La societat va canviar el 1857 a causa de a la defunció d'en Jaume Colomines, succeint-lo com a socis la seva vídua Maria i el seu fill Josep Colomines.

Durant aquests anys els resultats de l'activitat van ser positius i de bon nivell, doncs

⁵ AHPF (1854.03.19): Contracte de societat Fàbregas-Colomines

⁶ Cal recordar que el març de 1854 hi havien aportat 164 duros els dos socis. La valoració de 800 euros en el 1855 es repartia entre mobles (10.680 rals), materials (3.688 rals) i efectiu (1.632 rals).

⁷ AHPF (1855.03.01): Contracte de societat Fàbregas-Colomines-Torner

⁸ Encara que inicialment el capital es va posar a nom de Eulàlia Torner, germana de Manuel Torner.

com a mínim es van distribuir dos dividendes el 1858 de 135 duros, i en el 1860 de 300 duros, sobre els 1.200 de capital. Quan es va liquidar la societat el 23 de juny de 1861, es va avaluar el patrimoni en 2.500 duros, duplicant els que s'hi havien posat inicialment.

La dissolució de la societat va implicar la necessitat d'abandonar el local propietat d'en Torné, i busca una nova ubicació, i tanmateix va obligar a buscar la liquiditat per poder-li pagar la part de 833 duros al soci que marxava.

En el mes d'agost de 1861 les instal·lacions es van portar a Gràcia, que aquests anys era un municipi independent de Barcelona, concretament a una casa propietat d'en Miquel Morrus, ubicada diuen els documents⁹ a: *Casa Solar izquierda nº 10*, assignant-li una contribució industrial de 593,60 rals de billó, al donar d'alta un: «Establecimiento de tinte para teñir tejidos o hilados nuevos».

La ubicació exacta de la casa, i per tant del tint, es impossible de precisar doncs el plànol parcel·lari de Gràcia que ho aclariria, el van cremar en el 1870. Encara que en part es pot reconstruir amb els llibres d'Hisenda de la Contribució Territorial, dels quals el més antic és el de 1863. Però com diu en Jesús Portavella: «La cosa s'agreuja quan es descriuen en el document una sèrie d'edificis, la situació dels quals queda definida amb l'expressió *Casa solar izquierda* o bé *Casa solar derecha*, sense indicar de quin carrer es tractava. Representen un total de 79 edificis. La descripció es devia fer quan el carrer encara no tenia un nom assignat» (Portavella, 2013: 27).

Al poc del trasllat, la societat va rebre, el 7 d'octubre de 1861, un préstec de 200 duros de Josep Cataumbert Solanes, a tres anys i mig i al 6% d'interès anyal, que s'ampliaria l'any següent amb 150 duros addicionals. És un canvi interessant quan calia circulant es buscava un préstec i no un nou soci que aportes capital, la propietat ja estava clarament definida. L'activitat seguia i en el 1863 ja es va adquirir una tartana i també un segon cavall. En l'àmbit familiar, en el 1863 va néixer el darrer fill de la primera dona, un nou Pere Fàbregas Colominas. Però la estada a Gràcia seria curta, al cap de sis anys ja es tornava a Barcelona.

L'estada al carrer d'en Cortines (1868-1875)

A final d'octubre de 1867, el tint es va donar de baixa a Gràcia, i el 31 de gener de 1868 demanava l'alta de la contribució industrial al carrer d'en Cortines, número 25 de Barcelona.

La casa a la que van anar ja tenia molta història, doncs havia estat construïda com a fàbrica d'indianes per Antoni Nadal i Darret el 1786. Era una construcció important que donava a dos carrers, al carrer Cortines amb els números 25 i 27 i per darrere al carrer del Rec Comtal amb el número 18.

⁹ AHPF (1861.08.24): Instància d'alta de contribució industrial a Gràcia

La nova ubicació del tint era important, això ja era l'acostament definitiu al barri tèxtil de Barcelona a tocar de Sant Pere de les Puel·les, al costat de l'actual passeig Lluís Companys. La dèria permanent per l'aigua, quedava apaivagada, donc s'estava al costat de l'entrada del Rec Comtal a Barcelona, ja des de l'època dels romans. La continuació del carrer del Rec Comtal cap a la Catedral era el carrer de Sant Pere Més Baix, era tornar. Cal recordar que, pocs anys endarrere, els fills d'en Josep Fabregas havien nascut al carrer del costat, anomenat Sant Pere Mitjà.

La descripció de la casa, segons els experts, era la següent: «La tipologia d'aquesta construcció obeeix a la típica de casa-fàbrica, amb el cos de la casa arrencada al carrer del Rec Comtal i el cos de fàbrica format per tres quadres al voltant d'un patí. L'edifici encara existent, té un traçat neoclàssic propi del seu temps» (Artigues *et al.*, 2013: 82).¹⁰ El tint d'en Josep Fàbregas va estar en aquesta ubicació des de 1868 a 1875, després es coneix que en el 1895 a l'edifici hi havia una fàbrica d'aprestos d'en Francesc Comas.

En definitiva, a Cortines, 25, hi havia la fàbrica, i la família vivia al segon pis del mateix edifici com era tradicional. Al cap de poc temps d'aquest canvi, el 23 de juliol de 1868, en Josep Fàbregas Dasca, que era vidu de la Francesca Colomines, es va casar amb Teresa Moyà Ribas, natural d'Arbeca. Coneixem que el pare de la noia era teixidor. Com es van relacionar o com es va portar a terme aquest matrimoni no ho sabem, però la Teresa vivia al carrer Rec Comtal, 18, segon pis, per tant eren veïns, a la mateixa casa. Al cap d'un any, el 22 d'octubre de 1869, van tindre un fill, Lluís Fàbregas Moyà.

El tint definitiu al carrer Sicília (1875)

Barcelona i Espanya en els anys següents van canviar molt en molt poc temps. Barcelona amb l'aprovació pel govern de Madrid del pla de l'*Eixample* dissenyat per l'Ildefons Cerdà (1859), va generar una gran activitat de canvi a la dècada de 1870, amplificada per l'important projecte de l'Exposició Universal de 1888.

En el cas d'Espanya, l'aixecament de *La Gloriosa* en el setembre de 1868 i la marxa de la reina, van obrir un nou espai polític, el conegut com a *Sexenni Democràtic* (1868-1874), que va veure la implantació de la Primera República entre altres coses, amb molts components d'una nova realitat.

En aquells anys, la dinàmica de l'entorn també va arribar a la família Fàbregas, que van iniciar el seu gran salt, la construcció del tint definitiu en uns terrenys de propietat, coincidint amb l'entrada en el negoci primer de l'hereu, Francesc, i després dels altres fills, preparant-se així la continuïtat de la nissaga.

Les adquisicions de terrenys es van anar desenvolupant al llarg de quinze anys, els primers terrenys es van comprar l'any 1874 i corresponien a un solar al carrer Sicília 83

¹⁰ Informació facilitada per Mercè Tatjer

i 85 (actual Wellington, 7) en el nou *Eixample*, a on encara s'havia de fer tot. L'obsessió per l'aigua que continuava estant present, va fer que els terrenys limitessin per una banda amb el torrent o riera del Bogatell.

QUADRE 1
TINT FÀBREGAS. ADQUISICIONS DE TERRENYS

Data	Superfície (pams)	Cost (pessetes)	Venedor
1874.05.30 ¹¹	11.475	3.000	Ramon Queraltó
1875.05.04	2.228	1.671	Dolores Xinxó
1880.09.23	2.188	2.188	Dolores Xinxó
1887.01.19	4.001	4.001	Dolores Xinxó
1889.03.27	12.444	21.778	Dolores Xinxó

Font.- AHPF: Escripures notarials corresponents a les adquisicions

Posteriorment es va anar ampliant la superfície pel fons del solar fins que el 1889 es va poder comprar una solar addicional que tenia sortida al carrer Pallars (actual Buenaventura Muñoz), i que formava un angle recte amb els terrenys anteriors i permetia la sortida als dos carrers. Els quatre primers terrenys els va comprar Josep Fàbregas Dasca i els llogava a la societat, mentre que l'últim ja el va comprar directament la societat.

Coincidint amb aquests moviments l'1 de gener de 1875 es va canviar la societat de Josep Fàbregas i Cia. a José Fábregas e Hijo entrant en el negoci l'hereu, Francesc Fàbregas Colomines, amb un conveni per 5 anys. El capital de la nova societat es va fixar en 20.000 pessetes, que van aportar Josep Fàbregas Dasca (en total 18.000 pessetes, 17.000 en nom propi, i 1.000 a nom de la seva dona, Teresa Moyà) i Francesc Fàbregas Colomines (2.000 pessetes), en definitiva el fill que aquell any ja feia 30 anys, tindria un 10% del capital.

La fàbrica definitivament es va moure del carrer Cortines al carrer Sicília el 9 d'agost de 1875. La cinquena i última ubicació, en aquest enclavament ja hi passaria pràcticament els següents 100 anys.

Passats cinc anys, l'1 de gener de 1880, el conveni entre pare i fill es va renovar per cinc anys més, fixant el capital de la societat en 23.000 pessetes, aportats per Josep Fàbregas Dasca (en total 17.000 pessetes, 16.000 en nom propi, i 1.000 a nom de la seva dona, Teresa Moyà) i Francesc Fàbregas Colomines (5.000 pessetes), i en Josep Mercader Garriga, que era el marit de la Maria, una de les filles (1.000 pessetes). A poc a poc el creador s'anava diluint.

La modernització va arribar el 1883 quan es va instal·lar un motor de gas per proveir de l'energia necessària a les instal·lacions industrials, eliminant la força animal. En aquesta època, ja hi havia una habitació a on s'assecava amb aire calent mitjançant

¹¹ Separadament del solar en Josep Fàbregas Dasca, va comprar per 20.000 pessetes, a la mateixa època les obres acabades d'un edifici que s'havia construït al damunt, compost per: soterrani, baixos, i un primer pis, i un segon pis amb habitatges, a on va anar a viure la família.

una canonada de metall que conduïa el fum dels fogons de les calderes a la xemeneia de maons refractaris. El gas es va contractar amb Gas Municipal (Eugenio Lebon y Cía), que el subministrava des de la fàbrica de El Arenal.

El procés d'entrada de la segona generació en la societat es va culminar l'11 de març de 1889, constituint la societat regular col·lectiva José Fàbregas e Hijos amb un capital de 46.000 pessetes, exactament el doble de la societat anterior, i a on participaven com a socis Josep Fàbregas Dasca que mantenia la gerència i els seus fills Francesc, Joan i Pere Fàbregas Colomines, així com el seu gendre Josep Mercader Garriga. La societat prevista per una duració de cinc anys, va tenir poc temps per fer coses, doncs en el 1894 es va produir la defunció del fundador, Josep Fabregas Dasca amb 74 anys.

La qüestió social (1881-1894)

Les relacions dels empresaris i els treballadors es van començar a complicar a partir de 1881, iniciant-se una etapa en el sector tèxtil del país de grans canvis, per el que s'ha anomenat l'ofensiva patronal contra l'ofici (Enrech, 2001: 185-195), que consistia en què via la mecanització de filatures i fàbriques de teixits es podia fer la feina amb personal amb menys preparació i amb menys força física. Això va trencar els oficis masculins tradicionals de filadors i teixidors, i també les escales de promoció, portant cap a una proletarització creixent dels operaris, que a més van ser substituïts en gran part per dones, i a vegades nens, al ser menys necessària la força i ser el seu cost més econòmic. L'únic lloc a on això no va passar va ser el ram de l'aigua per la duresa de les condicions del treball a realitzar i la força física que feia falta. Explica Enrech: «Només els quadres obrers i els obrers qualificats del ram de l'aigua mantingueren fins un cert punt la tradició consuetudinària d'ofici en el tèxtil». En aquestes condicions el Ram de l'Aigua es va anar transformant progressivament en la part més dura de les protestes obreres com a mínim en el sector tèxtil (Enrech, 2001: 185-195).

Un exemple pot ser la vaga de 1892 al Pla de Barcelona (Dalmau, 2010: 217-229), iniciada pel ram de l'aigua a Sant Martí de Provençals el mes de març, reivindicant passar el setmanal de 21 a 25 pessetes i una reducció de jornada de 15 minuts al dia. La vaga va ser llarga i es va anar transformant en una vaga general, fins que vista la situació de l'11 de juny, l'endemà el capità general va declarar l'estat de guerra, però la vaga va seguir no acabant-se fins al 12 de juliol. Una de les fàbriques que el dia 11 de juny estava en vaga era la tintoreria d'en Josep Fàbregas al carrer Sicília, 83 (La Vanguardia, 1892.06.12, i La Dinastía, 1892.06.12). Eren els anys de les bombes del Liceu, llançades el 7 de novembre de 1893.

El treball infantil, de connotacions tan negatives avui dia, tot just començava a qüestionar-se, però amb moltes limitacions, valgui com a exemple, que el primer programa del PSOE a la seva constitució el 1879, es limitava a demanar la prohibició del treball pels menors de 9 anys, el que vol dir que a partir de 10 anys es considerava sinó adequat, com a mínim tolerable (Borrás, 2013: 430)

Hijos de José Fàbregas (1895-1921)

L'adaptació de la societat del tint a la mort del fundador, es va instrumentar el 26 d'abril de 1895, canviant el nom a Hijos de José Fàbregas, però mantenint com a socis els que ja hi havia: els fills Francesc, Joan i Pere Fàbregas Colomines, així com el seu gendre Josep Mercader Garriga, entrant de nous socis l'altre gendre, en Jaume Salvat i Campamà, casat amb Francesca Fàbregas Colomines, i el fill del segon matrimoni d'en Josep Fàbregas Dasca, en Lluís Fàbregas Moyà. La duració es va fixar en 15 anys i el capital en 81.000 pessetes. Molta més duració i quasi el doble de capital de la societat anterior. La gerència es va adjudicar a l'hereu, Francesc Fàbregas Colomines.

En Josep Mercader Garriga, va deixar la societat el 1900, cobrant la seva participació de 12.500 pessetes, el que va comportar reduir proporcionalment el capital fins a 68.500 pessetes. En Josep Mercader amb els diners cobrats va comprar un altre tint,¹² establint-se pel seu compte, encara que amb el temps aquestes dues branques es tornarien a trobar.

Mentre la confrontació obrera seguia, el febrer del 1903 va esclatar una nova vaga del ram de l'aigua reivindicant la jornada de 9 hores. En el cas del tint de Hijos de José Fàbregas, després d'uns dies de vaga es va tornar a treballar el 13 de febrer (La Vanguardia. 1903.02.13).

Els obrers del ram de l'aigua eren peculiars fins i tot en el vestir: «A la primeria del segle XX només es distingien els obrers del ram de l'aigua per la seva indumentària, ja que per raons de feina duïen la brusa curta fins a la cintura, d'un teixit tan estrofolari, que era conegut popularment com a *roba de bruts*, i els pantalons una mica arremangats. La resta d'obriers vestia la típica brusa llarga que caracteritzava l'oubrer de fàbrica: pantalons, espadenyes i gorra.» (Enrech, 2001: 195).

L'*Eixample* existia però no s'havia acabat, faltaven vials i tantes coses, per això el 1906, els propietaris de terrenys de l'actual carrer de Wellington, llavors un tros del carrer Sicília, van oferir a la Comissió de l'Eixample terrenys per obrir vials i millorar la circulació de la zona, a la que encara només es podia accedir pel carrer Vilanova.

El 1910, les coses no devien anar malament, doncs es van instal·lar a la fàbrica un generador de vapor i tres autoclaus. Era el mateix any en què es va constituir la CNT que seria tan important en el ram de l'aigua.

Però, qualsevol esdeveniment podia portar a una nova situació de vaga, en el gener del 1911 els carreters i descarregadors de carbó del moll es van declarar en vaga, i quasi immediatament, el dia 18 de gener, també el ram de l'aigua en solidaritat. En el tint Fàbregas, 50 dels 80 treballadors van seguir la vaga (La Vanguardia, 1911.01.19) També es pot llegir al juliol del mateix any «han reanudado el trabajo 46 de los obreros

¹² En Josep Mercader Garriga va comprar el 7 de juliol de 1900 a Antonio Camats Deola un tint al carrer Anglesola, 69 de Barcelona, per 14.000 pessetes (informació proporcionada per Jordi Mercader Terrats)

de la tintoreria del señor Fàbregas que se encontraban en huelga» (La Vanguardia, 1911.07.02)

En el 1913 hi va haver una vaga molt important, que va començar el 28 de juliol i va durar fins al 15 de setembre. Els problemes no eren de retribució, eren de condicions de treball: «Si a finals del segle XIX els teixidors mecànics portaven 2 telers, a la primera dècada del segle XX la major part de les teixidores n'havien de portar 3 o 4, ..., en un sector que la jornada laboral era la més llarga de tota la indústria catalana amb 11 hores diàries al Pla i 12 o més a la Muntanya» (Bengoechea, 2007: 69). Els vaguistes demanaven la jornada de 9 hores. El 9 d'agost estaven aturats 63.000 obrers a tot Catalunya. La vaga es va poder encarrilar després de la promulgació d'un reial decret, el 24 d'agost, del ministre de la governació, fixant una reducció de jornada anual fins a les 3.000 hores (60 hores setmanals) per tots els treballadors del tèxtil d'Espanya, millores en el preu del treball a preu fet, i reducció del treball nocturn femení (Bengoechea, 2007: 66).

Els anys següents amb la Primera Guerra Europea, la demanda del sector tèxtil català va créixer de manera molt important al treballar pels dos bàndols en conflicte, però en el sector dels tintorers, el tema no va ser tan plàcid, donat que el gran proveïdor dels productes químics necessaris per fer funcionar els tints era la gran indústria química alemanya, i aquí sí que hi va haver problemes importants.

A partir dels últims anys de la Guerra Europea, la caiguda de la demanda de les fàbriques, la pujada de la CNT, i el fenomen del pistolerisme van produir una situació de clara inestabilitat, En el terreny laboral en el 1919 es va produir la important vaga de *La Canadiense* que amb tota la seva complexitat, va portar la jornada de 8 hores a Espanya molt abans que la majoria de països europeus. Però la situació era difícil, violència extrema, vagues, problemes.

Degut probablement a aquest entorn, a Hijos de José Fàbregas en el 1921 es va produir un canvi important de gerència i d'estructura del capital. Des de la mort del fundador, el 1894, a la societat que s'havia creat el principal accionista i gerent, havia estat l'hereu, Francesc Fàbregas Colominas, amb una participació del 34%. Però en el 1921, l'hereu ja tenia 76 anys, i es va produir una reestructuració, que va portar el protagonisme a una altra branca de la família, la del fill de la segona esposa del fundador, en Lluís Fàbregas Moyà, que només tenia 52 anys, i que va ser anomenat gerent, passant de controlar el 6% de la societat, a controlar el 31% d'una societat que va doblar el capital, passant de 65.500 a 152.000 pessetes, i amb un canvi important de la composició de l'accionariat, encara que mantingut totalment en l'àmbit de la família. Fins a la desaparició de la societat en el 1966 el control ja el seguiria tenint aquesta branca de la família, la del germanastre petit. L'operació s'anava gestant des de 1915 quan els diferents accionistes van fer un préstec a la societat i en Lluís Fàbregas Moyà ja hi va posar més diners que els altres.

QUADRE 2
TINT FÀBREGAS. ACCIONISTES (pessetes nominals)¹³

	Francesc Fàbregas Colominas	Joan Fàbregas Colominas	Pere Fàbregas Colominas	Josep Mercader Garriga	Josep Salvat Campamà	Lluís Fàbregas Moyà	Total capital
parentiu amb fundador	fill 1er. matr	fill 1er. matr	fill 1er. matr	gendre 1er. matr	gendre 1er. matr	fill 2d. matr.	
1895.04.26	22.500	19.000	20.000	12.500	3.000	4.000	81.000
1900.03.29	22.500	19.000	20.000	---	3.000	4.000	68.500
1919.10.22	22.500	19.000	20.000	---	---	4.000	65.500
1921.01.01	35.000	35.000	35.000	---	---	47.000	152.000
1935.03.18	35.000	35.000	35.000	---	---	47.000	152.000
1935.03.18	59.000	69.500	52.500	---	---	84.000	265.000

Font.- AHPF: Escripcions notariais i Llibres d'actes corresponents

Al cap de pocs dies pocs dies del nomenament del nou gerent aquest es va adherir al manifest dirigit al rei per les societats col·lectives i comanditàries de la província titulat: «Exposición que elevan al Gobierno de S.M. las sociedades colectivas y comanditarias de la provincia de Barcelona, demostrando la necesidad de suspender la aplicación del impuesto de utilidades», queixant-se de què se'ls volgués aplicar l'impost d'utilitats com a les societats anònimes (La Vanguardia, 1921.01.28). Entre les signatures a banda del Foment del Treball i totes les institucions empresarials del moment, i trobem Hijos de José Fàbregas; Vidal Gabarró, Hermanos; o Viuda de Chaux y Cía. entre molts d'altres.¹⁴ També en poc temps es van millorar les instal·lacions de can Fàbregas amb un nou electromotor (La Vanguardia, 1922.04.06)

Els ensenyaments tècnics: l'Escola Industrial (1922-1926)

En Lluís Fàbregas Moyà era un altre estil de gerent. Més modern, volia fer les coses ben fetes, i tenir gent preparada per desenvolupar l'activitat. Només tenia un fill, Josep M. Fàbregas Olivella, al que va preparar tot el bé que es podia a l'època, fent el batxillerat a França, concretament a Toulon, i posteriorment estudiant a l'Escola Industrial de Barcelona, traient-se el títol de *Director d'Indústries Tèxtils i Tintòries* en el 1926, després de 4 anys d'estudis especialitzats a l'Escola d'Indústries Tèxtils i

¹³ Notes al Quadre 2.- Accions subscrietes i desemborsades. Les columnes corresponen als valors posseïts per cada fill o gendre de Josep Fàbregas Dasca, i el cas de la seva defunció dels seus descendents. En Josep Mercader es va separar de la societat (1900) recuperant el capital. En el cas de Josep Salvat després de la seva defunció (1919) els heretars van recuperar el seu capital. Les primeres xifres datades al 1935.03.18 corresponen a la liquidació de la societat regular col·lectiva, i les segones a la constitució immediata de la societat anònima

¹⁴ Vidal Gabarró Hermanos era dels germans Pere i Cristóbal Vidal Gabarró. Com a mínim a partir de 1935 en Pere Vidal Gabarró va treballar a Hijos de José Fàbregas, S.A. dedicant-se a les activitats comercials fins a la seva jubilació. La filla de Pere Vidal Gabarró, Maria Vidal de la Muela es va casar l'any 1940 amb el futur gerent, Josep M. Fàbregas Olivella. Amb els Chaux els unia una bona amistat i la proximitat de les fàbriques.

Tintòries,¹⁵ ningú a la família havia tingut una preparació tant solida, però l'estaven preparant per ser el futur gerent.

Els ensenyaments tècnics s'havien introduït a Catalunya amb les Escoles de la Junta de Comerç a finals del segle XVIII, molt abans de la creació de la que seria, posteriorment, l'Escola d'Enginyers Industrials (1850). Però entre els estudis, molt teòrics dels enginyers de l'època que estudiaven els plans dissenyats pel ministeri a Madrid, i la realitat de la indústria catalana i faltava quelcom.

La iniciativa va sortir de la Diputació de Barcelona creant l'Escola Industrial de Barcelona (1904), que es va posar en marxa cinc anys més tard. Els ensenyaments tèxtils van aparèixer amb la creació de l'Escola d'Indústries Tèxtils (1909), que amb uns estudis de 3 anys donava el títol de Director d'Indústries Tèxtils.

L'Enric Prat de la Riba, president de la Diputació de Barcelona des de 1907, ho explicava així en un discurs del juny del 1909: «hi ha d'haver precisament les ensenyances industrials teòriques i pràctiques alhora per fer amos, per a formar directores, per a obrir als obrers intel·ligents nous camins d'enlairar-se sobre la seva situació, ja que avui l'industrialisme modern els tanca els de les petites indústries» (Barca *et al.*, 2008: 44). En definitiva, tecnologia i ascensor social.

El 1913 es crea l'Escola de Blanqueig, Tintoreria, Estampació i Aprestos, que donava en, 3 anys, a partir de 1916 el títol de Director d'Indústries Tintòries. Com indica en Barca: «L'Escola constituïa una petita fàbrica de blanqueig i tintoreria».

En Josep M. Fàbregas Olivella devia entrar a l'Escola amb 16 anys a l'inici del curs de 1922, cursant les dues especialitats: indústries tèxtils (filats i teixits) i indústries tintòries (blanqueig, tintoreria, estampació i aprests), i aconseguint en 4 anys d'estudis el dos títols, a l'acabar el curs del 1926, amb 20 anys.

Van ser anys agredolços dons si el febrer de 1923 l'Albert Einstein visitava l'Escola Industrial mentre allà estava estudiant en Fàbregas, el setembre del mateix any, en Primo de Rivera donava el seu cop d'estat i començava la dictadura. Però, per primera vegada hi havia un Fàbregas preparat per portar al tint amb tots els coneixements existents en aquells anys. El títol de Director d'Indústries era l'equivalent en l'ensenyament de la Mancomunitat i després de la Generalitat de Catalunya, al d'enginyer de l'ensenyament oficial espanyol.

Cap a la societat anònima i la guerra civil (1935-1939)

Però l'activitat industrial continuava, i la conflictivitat laboral també, una mostra pot ser la petició d'un es de noves bases de treball que va fer al gener de 1934, l'anomenat *Sindicat d'Indústries dels Obrers de l'Art Fabril i Tèxtil de Barcelona i els seus voltants, Secció del Ram de l'Aigua*, a la *Federació de Fabricants de Filats i Teixits de Catalunya*,

¹⁵ AHPF (1936.09.30): Títol emès per la Generalitat de Catalunya pels estudis acabats en el 1926

demanant canvis substancials de les condicions de treball com per exemple, entre altres coses: passar el setmanal dels peons de 62 a 75 pessetes, el que representava un augment del 21%, baixar la jornada de 8 hores a 7 hores, millores en la indemnització en cas de mort per accident de treball, establiment del retir obrer, fitxant una pensió del 75% del salari als 60 anys, que en cas de detenció governativa els obrers cobressin el salari íntegre, i unes vacances retribuïdes de 15 dies entre l'1 de juny i el 15 de setembre (Massó, 1934: 1.3).

Durant els anys 1927 i 1928, la segona generació, els fills de fundador (Francesc, Joan i Pere) havien anat desapareixent, quedant només l'últim i gerent, en Lluís Fàbregas Moyà, i entrant a la societat els seus hereters corresponents. També la implantació de la Segona República en el 1931 va produir un canvi de març de referència. Tot això, va fer estudiar una adaptació societària al nou entorn, moviment que es va produir el 18 de març de 1935, procedint a la dissolució de la societat regular col·lectiva, i constituint de forma immediata una societat anònima: Hijos de José Fábregas, S.A., amb un capital de 300.000 pessetes (265.000 desemborsades), pràcticament el doble de l'anterior, i figurant ja com accionistes a part del gerent, elements de la tercera generació de totes les branques de la família. Es va anomenar un consell d'administració presidit per Lluís Fàbregas Moyà, que continuava de gerent, i en el que Josep M. Fàbregas Olivella, el seu fill feia de secretari.¹⁶ L'equipament industrial amb què contava la fàbrica de Hijos de José Fábregas, S.A., en aquell temps, era el que s'expressa en el Quadre 3.

QUADRE 3
HIJOS DE JOSÉ FÁBREGAS, SA. ELEMENTOS DE FABRICACIÓN 31.12.1935

<ul style="list-style-type: none"> • 2 calderas de 80 HP cada una • 3 autoclaves • 1 aparato de teñir negro • 4 máquinas de teñir • 2 prensas escorrer [sic] • 2 máquinas aprestar • 3 hydros [sic] 	<ul style="list-style-type: none"> • 18 barcas de teñir • 1 máquina de mercerizar • 3 máquinas cepillar • 1 máquina de picar • 2 máquinas de pintar (estampar) • 2 prensas de hacer paquetes • 1 prensa de hacer fardos
--	--

Font.- AHPF(1935.12.31) Liquidación de utilidades de 1935

A l'esclatar la Guerra Civil, el 1936, Hijos de José Fábregas, S.A. va seguir treballant encara que sent com moltes altres indústries, primer intervinguda per un comitè obrer, i més endavant, els primers dies de 1937, col·lectivitzada amb el conjunt del ram de l'aigua, tot seguint les qüestionables instruccions de la Generalitat de l'època.

Les dades de 1936 en relació a 1935, deixen veure una realitat molt complexa i negativa, les vendes van baixar un 10%, mentre que les despeses de personal pujaven un 23% i fins i tot les despeses generals creixien un 45%. Tot això va comportar que el benefici després d'impostos passes de les 15.601 pessetes del 1935, que van permetre distribuir un dividend del 5%, a unes pèrdues de 56.457 pessetes a l'any següent. En el

¹⁶ AHPF (1935.03.18) Escritura de disolución y liquidación de a sociedad mercantil colectiva Hijos de José Fábregas, i AHPF(1935.03.18) Escritura de constitución de la sociedad anónima Hijos de José Fábregas, S.A.

balanç de 1936 encara figura la signatura del gerent, en Lluís Fàbregas, encara que ja acompanyat d'una segona signatura, la d'en Salvador Montesinos, un dels treballadors del tint, que signa com Control Obrero CNT-AIT.¹⁷ Dels anys següents, 1937 i 1938, no s'ha conservat cap documentació.

George Orwell va explicar amb molta claredat la situació de Barcelona en aquells moments: «Era la primera vegada que em trobava en una ciutat a on manava la classe obrera. Pràcticament tots els edificis importants havien estat ocupats pels treballadors i apareixien decorats amb banderes vermelles o amb la bandera vermella i negre dels anarquistes; les parets eren plenes de dibuixos amb la falç i el martell i de les inicials dels partits revolucionaris; gairebé totes les esglésies havien estat saquejades i les imatges cremades. Equips d'obrers es dedicaven a enderrocar sistemàticament els temples. Totes les botigues i els cafès exhibien una inscripció fent constar que havien estat col·lectivitzats; fins i tot els enllustradors de sabates havien estat col·lectivitzats i s'havien pintat les caixes de vermell i negre. Els cambrers i els dependents et miraven a la cara i et tractaven de tu a tu. Les locucions verbals de tipus servil i fins i tot cerimonial havien desaparegut temporalment. Ningú no deia "senyor o "don", i ni tan sols "vostè"; tothom es tractava de "camarada" i de "tu", i deia "Salut" en comptes de "Bon dia"» (Orwell, 1969: 24-25)

El gerent, Lluís Fàbregas Moyà, va seguir treballant, desautoritzat però treballant. El seu fill, Josep M. Fàbregas Olivella, amb uns grans coneixements de química, el sindicat el va fer cap del laboratori, fins que el van enviar al front.

La postguerra (1939-1955)

Acabada la guerra civil, en el cas de Barcelona, amb l'entrada de les tropes del general Franco a la ciutat el 26 de gener de 1939, l'activitat industrial a poc a poc es va anar normalitzant, però amb greus problemes. Les coses més elementals, com trobar carbó per les calderes de vapor, eren molt difícils de resoldre. I que dir, de poder importar colorants d'Alemanya, des d'un país que no tenia divises i que havia implantat allò que es va dir *la autarquia econòmica*. En definitiva, l'Espanya de les depuracions, del racionament i de la gana.

En el cas de Hijos de José Fábregas, S.A., el gerent, Lluís Fàbregas, va recuperar les instal·lacions fent les tramitacions oportunes a la *Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil nº 2 de Barcelona*, administrant les dificultats de gestionar la moneda republicana bloquejada, la incorporació dels treballadors a la nova situació, etc. Però el viscut els últims anys li va passar factura, i Lluís Fàbregas va morir el 3 de juny de 1939.

Per adaptar la societat a la nova situació el consell d'administració va decidir, el 18 de setembre de 1939, endegar una solució de trànsit, anomenant president i gerent a Josep Fàbregas Marill de 59 anys, i també gerent a Josep M. Fàbregas Olivella de 34

¹⁷ AHPF (1936.12.31) Llibres de comptabilitat i d'actes corresponents. En Salvador Montesinos després de la guerra va seguir treballant a l'empresa fins la seva desaparició.

anys. Tots dos eren de la tercera generació de la família, el primer de la línia del germà gran, i el darrer de la línia del germà petit.

Molt aviat, els accionistes reunits en Junta General el 2 d'abril de 1941, van decidir modificar de forma important l'estructura jurídica, eliminant el consell d'administració, i passant a administrador únic que coincidiria en la figura del gerent únic, des de llavors, Josep M. Fàbregas Olivella, el més jove de la tercera generació de la família amb només 35 anys, però probablement el més ben preparat al llarg de molts anys.

També hi va haver grans canvis en els costos del personal en entrar en vigor disposicions del nou govern, com el Plus de Vida Cara que s'havia de pagar a tots els treballadors, una decisió del setembre de 1942. Les nòmines van pujar un 23% en un sol dia. Durant uns anys la política del govern, que practicava el ministre de Treball, el conegut falangista, José Antonio Girón de Velasco, estava centrada a obligar a augments importants dels costos salarials, però no deixant apujar els preus de venda, és a dir, anant debilitant l'estructura econòmica i de finançament de les societats fabrils. Un indicador pot ser suficient, si les despeses de personal en el 1940 els considerem 100, en el 1944 l'índex ja era 223, i en el 1950 arribava al 431, o sigui, que s'havien multiplicat per quatre vegades en 10 anys.

Malgrat els anys passats i els canvis introduïts, encara la distribució dels obrers en el sector dels acabats tèxtils en aquells anys seguia reflectint una estructura peculiar ben diferent de la normal en el conjunt del sector. En el 1942, els obrers del ram de l'aigua representaven un 8% del total d'empleats de la indústria tèxtil cotonera d'Espanya, però els homes eren un 25% del total del sector, mentre les dones amb prou feines arribaven a un 2%. La duresa del treball continuava.¹⁸

En aquells anys, a part de l'activitat normal de fer clients i endegar la producció amb els mitjans minvats que hi havia, també es va legalitzar el pou d'aigua de la fàbrica existent des de l'inici, que amb 13 metres de fondària donava 5,5 litres per segon (1943). Addicionalment en aquella època es registra la instal·lació d'una nova màquina de vapor per fer front a les permanents restriccions elèctriques (1944), així com l'encàrrec d'una nova màquina de merceritzar (1946) per valor de 230.000 pessetes als tallers de Luis Sabadell Oliva.

Amb totes aquestes millores, l'estimació de les capacitats màximes de producció de la fàbrica el 1946, en kg de madeixes a l'any, i segons dades oficials, eren les següents: blanqueig, 141.000; aprest, 52.000; tintorereries industrials, 276.000 i merceritzat, 190.000.¹⁹

L'activitat va anar creixent, de manera que el 1950, ja se subcontractaven altres empreses del ram de l'aigua per fer les feines dels clients de Hijos de José Fàbregas, S.A., que superaven la capacitat de la fàbrica, aquesta situació va durar uns anys molt

¹⁸ INE (1943), «Obreros ocupados en la Industria Textil Algodonera», Anuario: 616.

¹⁹ AHPF (1946.07.19) Informació pel Mapa Nacional de Abastecimientos y Transportes

bons fins a 1953. El millor any va ser el 1952 en què el benefici després d'impostos va ser de 175.936 pessetes, quan l'exercici anterior només havia arribat a 41.747.

QUADRE 4

HIJOS DE JOSÉ FÁBREGAS, S.A. EMPRESAS SUBCONTRACTADES (gener de 1950)

Empresa	Adreça
Santaló Hermanos	Barcelona. Camino Antiguo de San Acisclo, 23
Mercader y Casas	Barcelona. Dos de Mayo, 256
Hija de Andrés Figueras y Cía.	Barcelona. Carretera Antigua de Valencia, 106
Hijos de José Gabarró Bergadá	Hospitalet. Avenida del Metro, 8
J. Piquer Rovira	Barcelona. Taulat, 173
Bordas y Montsech	Barcelona. Valencia, 480

Font.- AHPF (1950.01.23) Póliza de Seguros contra Incendios. Existencias en subcontratados

La situació del sector tèxtil el 1952 era molt favorable, i això va provocar la publicació d'un llibre recopilatori de la història de les persones destacades que l'havien fet possible, amb un nom francament aparatós: *Personalidades eminentes de la industria tèxtil española*. En el llibre apareix el fundador de la casa Fàbregas, en Josep Fàbregas Dasca (Monge, 1952: 695).

En un altre ordre de coses la Junta General d'Accionistes de 1955 va aprovar l'adaptació dels estatuts socials a la nova Llei de Societats Anònimes de 17 de juliol de 1951.

Els últims anys (1956-1966)

L'any 1956 la situació de Hijos de José Fàbregas, S.A., es va començar a enrair, iniciant-se un procés de degradació que acabaria amb la liquidació de la societat. Un bon indicador pot ser l'EBITDA,²⁰ que es realment el que genera el negoci, que si l'any 1956 era de 276.663 pessetes, l'any següent ja havia perdut un 26% i només era de 205.116, però a més el 1958 ja només arribava a 110.345 pessetes, amb una caiguda addicional del 46%, per finalment l'any 1959, presentar una xifra negativa de 112.408 pessetes.

L'empresa no anava bé, però es que la situació del mercat estava plena de complexitats, en el 1958 la demanda de merceritzat de cotó a Espanya ja havia baixat un 18%, i en el 1959 va baixar un 13% addicional. Tanmateix els mercats de tint i d'aprest, tampoc anaven bé, en el mateix any 1959, aquests mercats van presentar una contracció de 13% i del 10% respectivament.²¹

²⁰ El EBITDA es un indicador financer de la generació de recursos, equival al Resultat Brut d'Explotació, el seu acrònim en anglès prové de les inicials de: Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation, and Amortization

²¹ INE (1960), «Operaciones en fibras de algodón, viscosilla y sus mezclas » Anuario: 283.

El deteriorament també es veia, des d'una altra perspectiva, si es mirava l'endeutament. L'activitat havia viscut des de 1946, amb una pòlissa de crèdit del Banco de Bilbao de 100.000 pessetes. Doncs bé, el 1956 es va signar una nova pòlissa de crèdit de 100.000 pessetes addicionals amb el Banco Central, i el 1957 un préstec amb la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Barcelona, per valor de 300.000 pessetes, a 6 anys, al 5,5% d'interès, amb garantia hipotecària dels solars de la fàbrica. Endeutament creixent a elevada velocitat, amb l'afegit de garanties hipotecàries, eren mals símptomes. El compte de resultats ja va presentar pèrdues absolutes en el 1959 i el 1960, mentre que el venciment del préstec hipotecari a maig de 1960 ja no es va poder pagar.

Durant molts anys l'accionariat havia estat molt estable, només amb algun canvi intern dintre de les línies de la família, però davant de la gravetat de la situació, es parla amb Josep Mercader Camps i Antoni Casas Junyent, que eren els dos propietaris de Mercader y Casas,²² empresa del ram de l'aigua, similar i amb qui s'havia tingut molta relació professional i familiar.

QUADRE 5
HIJOS DE JOSÉ FÁBREGAS, SA. ACCIONISTES (pessetes nominals)²³

	línia Francesc Fàbregas Colominas	línia Joan Fàbregas Colominas	línia Pere Fàbregas Colominas	línia Lluís Fàbregas Moyà	línia Mercader	línia Casas	Total capital
1935.03.18	59.000	69.500	52.500	84.000	---	---	265.000
1957.12.31	67.000	78.500	59.000	95.500	---	---	300.000
1960.12.31	10.000	43.500	36.500	60.000	100.000	50.000	300.000
1963.12.31	10.000	43.500	18.500	60.000	109.000	59.000	300.000
1965.12.31	10.000	43.500	18.500	60.000	84.000	84.000	300.000

Font.- AHPF: Escripcions notariales i Llibres d'actes corresponents

L'any 1960, Mercader y Casas es va fer amb el 50% del capital de Hijos de José Fàbregas, S.A., comprant accions als membres de la família, amb aquest moviment s'aconseguien més accionistes per fer front a la situació, però no més liquiditat per la societat, malgrat que entre les dues companyies era evident, que hi podia haver sinergies, i estalvis de costos, de tot tipus.

²² Mercader y Casas, tenia les arrels en aquell gendre d'en Josep Fàbregas Dasca, en Josep Mercader Garriga que l'any 1900 i després d'un segon matrimoni, es va separar del tint de la família, comprant un petit tint a Antoni Camats Deola. Posteriorment va fer entrar en el negoci al seu fill gran, en Joan Mercader Fàbregas, començant a girar com a J. Mercader e Hijo, S. en C. (c.1908). L'altre fill Domènec Mercader Fàbregas va muntar un petit tint al carrer Cortines (c.1920). Quan el pare va morir (1925), i després d'uns anys, els dos negocis es van ajuntar (c.1935), actuant com a J. y D. Mercader. Un gendre de Joan, l'Antoni Casas Junyent, i un fill de Domènec, en Josep Mercader Camps li van donar en el 1943, finalment la forma Mercader y Casas que es va tornar a integrar amb Hijos de José Fàbregas en el 1960.

²³ Notes al Quadre 5.- Accions subscrietes i desemborsades. La participació de la línia Mercader en el 1960, correspon a 50.000 pessetes de Domènec Mercader Fàbregas, i 50.000 pessetes de Josep Mercader Camps. Al morir en Domènec el 1962 les 50.000 pessetes, es repartiren entre els altres dos socis d'aquesta família.

La relació va anar pujant, i així el 21 de febrer de 1962, a la Junta General es va reelegir com a gerent en Josep M. Fàbregas Olivella, però ja es van donar poders a Josep Mercader i Antoni Casas, que seguien comprant accions disposant en el 1963, ja del 56% del capital de la societat, mentre la família Fàbregas, en conjunt, romanien en un 44%.

Els esdeveniments es van anar accelerant el 1963, decidint-se una estratègia de vendre's els solars i edificis de la fàbrica per fer caixa i plusvàlues, i portar les màquines i instal·lacions industrials aprofitables a la fàbrica de Mercader y Casas al carrer Dos de Maig, fent que aquesta última societat fes la feina industrial, per intentar estalviar costos i seguir. Els edificis de la fàbrica Fàbregas es van vendre el 7 de gener de 1963, per 551.817 pessetes, generant una plusvàlua pràcticament del 100%, unes setmanes abans s'havia liquidat la hipoteca.

També la plantilla es va reduir pràcticament a zero, doncs si en el 1961 hi havia 146 persones (de les que 87 de fixes), a l'any següent en quedaven 79 (77 de fixes), i finalment en el 1963, ja només eren 4.

La societat va seguir facturant encara que xifres cada cop més petites, però ja era pràcticament només una comercial, la feina la feia Mercader y Casas, que és la que disposava d'instal·lacions en funcionament. Finalment en el 1965 ja no va tenir activitat, encara que seguia existint jurídicament.

L'estratègia no va funcionar, doncs Mercader y Casas, que havia de ser la salvació, l'1 de febrer de 1966 van presentar expedient de suspensió de pagaments, acordant la dissolució l'any 1969.

Hijos de José Fàbregas, S.A., a la Junta General d'Accionistes que va celebrar el 16 de juliol de 1966, va acordar tanmateix la seva dissolució, anomenant liquidador al gerent, Josep M. Fàbregas Olivella.

Epíleg

Una activitat industrial iniciada en un llunyà 1854, que va començar una família de pagès que venia de Valls, la família Fàbregas Dasca, va fer feina, aportant esforç, treball i servei durant 112 anys, en una activitat com la del ram de l'aigua, complexa, tant per la duresa de la feina durant molts anys, com pels permanents problemes de ser la part amb més conflictivitat sindical del sector tèxtil.

En tants anys va haver-hi moments millor i pitjors, però a finals del cinquanta del segle XX el sector dels acabats tèxtils, va experimentar una greu crisi de contracció de la demanda, que va continuar amb una gran debilitat els anys següents. L'índex de producció industrial del ram de l'aigua pel conjunt d'Espanya, va passar de 100 en el 1962, a 90 en el període 1964/65, i fins i tot va arribar a 80 l'any 1968. Però, a més, aquesta reducció del mercat, es va desenvolupar en uns anys, la primera meitat del seixanta del segle XX, en què l'inici del *desarrollismo*, havia comportat taxes d'inflació

per l'economia espanyola molt rellevants de l'ordre del 50% en 6 anys (1961 a 1966).²⁴ En definitiva, menys vendes i costos més alts, sobre empreses endeutades progressivament en la seva permanent lluita per la continuïtat. Una combinació difícilment suportable, i amb molt poques probabilitats de sobreviure i de poder encarar amb èxit un nou futur.

Hijos de José Fàbregas, S.A., va desaparèixer, com tantes altres companyies, però la seva feina, la seva lluita i la seva historia romanen entre nosaltres.

Bibliografia

ARTIGUES, J. et al. (2013), *El llegat fabril al nucli antic de Barcelona. Barcelona. Cens de fàbriques i edificis actuals de Ciutat Vella amb activitat industrial entre el segle XVIII i principis del XX*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

BARCA SALOM, F.X. et al. (2008), *L'Escola Industrial de Barcelona. Cent anys d'ensenyament tècnic i d'arquitectura*. Barcelona, Diputació de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Consorci de l'Escola Industrial de Barcelona.

BENGOECHEA, S. (2007), «Organització obrera i reacció patronal: la vaga del tèxtil del 1913», *Recerques*, 54, 65-92.

BORRÁS LLOP, J.M. (ed.) (2013), *El Trabajo infantil en España (1700-1950)*. Barcelona, Icària Editorial.

DALMAU RIBALTA, A. (2010), «La vaga dels estampadors de 1892 al Pla de Barcelona», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 21, 217-229

ENRECH MOLINA, C. (2001), «L'ofensiva patronal contra l'ofici. Estructures laborals i jerarquies a la indústria tèxtil catalana: 1881-1923», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 12, 185-195.

ENRICH GREGORI, R. et al. (2015), *Tints i colorants a Sabadell. Una història que ve de lluny*, Sabadell, Ajuntament de Sabadell.

FÀBREGAS, P.-A. (2009), «Josep Fàbregas i Dasca», a *Diccionario Biográfico Español*, XVIII, Madrid, Real Academia de la Historia

MARTÍN PASCUAL, M. (1999), *El Rec Comtal (1822-1879). La lluita per l'aigua a la Barcelona del segle XIX*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana

MASSÓ LLORENS, M. (1934), «El conflicte del ram de l'aigua», *Indústria Tèxtil*, any XXI, 4, suplement, 1-3.

²⁴ INE (1979), «Índices de producción industrial. Ramo del Agua», Anuario: 110

MONGE, S. (1952), *Personalidades eminentes de la industria textil española*, Barcelona, Salvador Monge.

ORWELL, G. (1969), *Homenatge a Catalunya*, Esplugues de Llobregat, Ariel.

PORTAVELLA ISIDORO, J. (2013), *Els carrers de Barcelona: Gràcia*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

VENTOSA, S. (1983), «Història dels tints naturals de fibres tèxtils», *Ciència*, 2a. època, 24, 40-45

VILUMARA, J.M. i LÓPEZ, F. (coord) (2014), *El quarter de Sant Pere. Història d'un barri amagat de Ciutat Vella*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Viena.